

uticaja pravoslavne crkve u konstrukciji rodnih identiteta, pre svega, koje su to pozitivne i negativne posledice uvođenja veronauke u škole. Ono što svakako možemo da izvučemo kao implicitnu poruku iz ovih istraživanja je potreba za sistemskom edukacijom i rodnim treningom o jednakim pravima i mogućnostima kao i potreba za promenom rodnih stereotipa, što bi dovelo do toga da mogućnosti različitih izbora postanu standard ponašanja, kako je preporučila i autorka na kraju ove zaista vredne knjige.

Lidija Radulović

Maske i maskiranje: nekad i danas

Vesna Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, Čigoja, Beograd 2008.

U monografskoj antropološkoj studiji dr Vesne Marjanović pod naslovom *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, proučavani su do sada prilično zanemareni antropološki fenomeni, a to su različiti obredi u životnom i kalendarskom ciklusu, rituali i svetkovine gde se pojavljuju maskirani učesnici. Oni tokom obreda ili karnevala preuzimaju neobične, privremene uloge, drugačije nego što su one tradicijom ili konvencijom određene, uobičajene i relativno stalne.

Maska je obredni predmet (od drveta, tikve, kože, kartona) u vidu ljudskog, demonskog lika ili životinjske njuške koji skriva lice ili deo lica maskirane osobe. Ona može biti samostalna ili deo celokupnog kostima kojim se predstavlja neko natprirodno, ljudsko ili animalno, stvarno ili nestvarno, mitsko biće (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 15).

Maska je "ono što neko stavlja preko lica ili jednog dela lica da bi ostao nepoznat" (obrazina, krinka) (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, 1969). U prenesenom smislu *maska* se odnosi na prividni, prurušeni, lažni izgled kojim se prikriva pravi lik, pravi karakter i prave namere osobe.

Postoji nekoliko vrsta maski: *zoomorfne* (jelen, vuk, medved, koza, ovca; to su najstarije maske koje simbolizuju duhovne i mitske karakteristike kao što su: snaga, plodnost, moć obnavljanja, ponovno rođenje), *antropomorfne* (baba, deda, mlada, mladoženja, Arapin, Crnac, zatim, klovnovske, nosate), *antropomorfne-zoomorfne* (lica sa nekim dodatkom, na primer, rogova) *fantazijske* (likovi iz mitova i bajki, veštica, vila, zmaj, smrt, đavo, patuljak, Robin Hud, Hari Poter), *fitomorfne* (vrbovo pruće, lišće, venci i druge biljke), *ergomorfne* (svakodnevni predmeti, kao što su poštansko sanduče, sladoled).

Maskiranje je postupak ritualnog prurušavanja, kamuflaže kako bi se stvorio novi lik. *Maska* je samo jedan element složenog postupka transformacije, maskiranja. U ovom postupku se, dakle, koriste: *maska, kostim* (obrnuto, neobično oblačenje, kao i ukrasi poput ogledala, ogrlice, rogova, repa, krila), određeni, novoj ulozi primereni *rekviziti* (klepetuša, štap, buzdovan, mač, kapa,

kruna, preslica, metla, ogledalo) i *ponašanje* (obrnuto ponašanje, antiponašanje) (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 12-13, 304, 311). Maskiranjem se transcendiraju svakodnevnica i ulazi se u bitno različito, praznično, sveto vreme i sakralni univerzum (svet suprotan svakodnevnom).

Samo maskiranje se odigrava u *liminilnoj fazi*, koja predstavlja granično stanje (prividno haotično, obrnuti red, iskorak iz svakodnevice, privremena dominacija marginalnog) u prazničnom ritualu. Ono je, dakle, deo obreda prelaza iz jednog stanja u drugo (novogodišnji, božićni, venčanje itd.). Pre toga čovek je u profanoj, svakodnevnoj sferi i posle toga opet se vraća profanom stanju.

Maskiranje u tradicijskoj kulturi Srbije imalo je animističko i religiozno značenje, kao vid magijske komunikacije sa precima i htonskim božanstvima (ono se naslanjalo na antičke, starobalkanske i staroslovenske obrede i verovanja). Povorke maskiranih bile su medijator između ovostranog i onostranog, ljudskog i božanskog/demonskog sveta.

Maskiranje u našoj savremenoj kulturi (nove forme) zahteva potpuno novi pristup, smatra autorka, jer danas maskiranje ima potpuno nove funkcije. Ti novi oblici su maskiranje u sklopu godišnjih obreda (ulični karnevali, maturski maskenbali), kao i socijalno-humanitarni vidovi ritualnog maskiranja (političke, sportske, humanitarne i reklamne priredbe, ceremonije i svetkovine). Ono u savremenim uslovima ima čisto svetovni, turistički, zabavni, parodijski, umetnički i komercijalni karakter. Danas se često na maskiranje gleda s visine, prezirivo kao na lakrdiju, šegačenje, odnosno kao na raskalašno, nemoralno, vulgarno, detinjasto, šašavo, lascivno ponašanje u kojem učestvuju pijani, marginalni, infantilni, asocijalni pojedinci.

Maskiranje i *naopako oblačenje* (gunja, košulje, kape i sl.), karakteristično je i za tradicionalno i za savremeno maskiranje. Ovim obrtanjem onoga što je uobičajeno, konvencionalno, propisano oblačenje, kao i maskiranjem u drugog, preuzimanjem druge uloge, pojedinac oslobađa svoje skriveno, potisnuto *ja*. Ovo zanemerano, suzbijeno *ja* u vreme praznika može biti privremeno ispoljeno, odnosno može legalno da se izrazi, ali samo pod maskom i samo dok traje svetkovina, sveto vreme.

Iskustvena osnova ove studije prilično je široka i raznovrsna. Nju čine više komplementarnih izvora. Pre svega, *terenska građa* o tradicionalnim i savremenim obredima maskiranja (prikupljena poslednje dve decenije u Srbiji). Vesna Marjanović se oslanjala na tuđa, ali i svoja empirijska istraživanja koja je obavila u mnogim regijama Srbije u kojima je maskiranje još uvek dosta zastupljeno.

Drugi značajan izvor empirijskog materijala je obimna *etnografska literatura* – opisana etnografska građa, sređena i sistematizovana (od Vuka Karadžića koji je prvi opisao obredne povorke: koleda, pokladne povorke, vučari, kraljice, dodole, klocalice, prporuše itd.) i Vuka Vrčevića, preko Milana Mili-

ćevića, Tihomira Đorđevića, Sime Trojanovića, pa sve do najnovijih monografskih studija i knjiga iz ove oblasti). Važan izvor su i raspoloživ *arhivski materijal i muzejska dokumentacija*.

Najzad u ovoj studiji korišćen je i *audio-vizuelni materijal*, a to su brojni klasični i savremeni etnološki video zapisi, fotografije, filmovi, kao i novije veb prezentacije na internetu.

Studija Vesna Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, prevazilazi okvire deskriptivne monografije, koja se iscrpljuje detaljnim i objektivnim opisom i klasifikacijom fenomena maskiranja. Ova monografska studija ima mnogo veće naučne ambicije, odnosno ima pretenzije da pruži i jedno teorijski dobro zasnovano, plauzibilno i obuhvatno objašnjenje pojave ritualnog maskiranja u našoj kulturi. Autorka dobro poznaje i kritički razmatra kako mnoge *klasične etnološke, antropološke teorije* o prirodi maske i maskiranja (Veselin Čajkanović u ovim ritualima vidi inkarnirane duše predaka u vreme Božića, Špiro Kulišić – agrarna božanstva starobalkanske i slovenske religije, a Slobodan Zečević i jedno i drugo, i tragove kulta predaka i ostatke agrarne magije). Osim toga, ona razmatra i u većoj meri se oslanja, naročito u istraživanju savremenih formi maskiranja, na strukturalističke i novije semiološke teorije i objašnjenja (Arnold van Gennep, Klod Levi-Stros, Edmund Lič, Mihail Bahtin, Ivan Kovačević, Bojan Jovanović).

Teorijska okosnica ove etnološke studije i osnovna teza Vesne Marjanović, mogla bi se izraziti na sledeći način: *Arhaični, mitsko-religijski, tradicionalni oblici maskiranja* suštinski se razlikuju - po svojim motivima i svojoj prirodi - u odnosu na *savremene, zabavno-komercijalne, profane oblike maskiranja*. Između prošlih i sadašnjih maski i maskiranja ne postoji kontinuitet ni u semantičkoj ravni niti u pogledu njihove funkcije, već samo u istorijskoj i pojavnjnoj ravni. Ono što je maskiranje nekada u određenim ritualima imalo krajnje ozbiljan, sakralni, religiozni značaj (magijske odbrane i zaštite), danas ima samo svetovni, utilitarni ili čisto estetski i zabavni karakter i značaj. Maskiranje je danas desakralizovano, više nije upućeno precima, dušama umrlih, bogovima i demonima, već ovostranim, živim ljudima u svrhu stvaranja dobrog raspoloženja, veselja i smeha.

Vrednost studije o maskama je u kompleksnom, *interdisciplinarnom pristupu* (a to podrazumeva antropološki, etnološki, psihološki, psihijatrijski, filozofski, sociološki, istorijski, uporedno religijski) složenoj ljudskoj pojavi maskiranja. Ovaj pristup primenjen je i u istraživanju raznolikih, površinskih i dubinskih motiva, odnosno raznolikih čovekovih potreba za maskiranjem, za prerusavanjem, za prividnim menjanjem ili skrivanjem pravog identiteta.

U skladu sa složenošću i višedimenzionalnošću fenomena maske i maskiranja, autorka u istraživanju koristi više tipova analize ove pojave. To su: *funkcionalna analiza* (istražuje se uloga maskiranja, religijska i svetovna, socijalna i psihološka, u tradicijskoj i u savremenoj kulturi, kao i glavne potrebe

društva i individue koje ono zadovoljava). Osim nje, koristi se i *formalna* i *semiološka analiza* (znakovi, značenje, jezik maskiranja i poruke koje šalje maskirano lice zavise od kulture) (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 312).

Kao i druge pionirske sintetičke studije, i ova provokativna knjiga Vesne Marjanović, svojim iznetim zapažanjima i teorijskim postavkama nagoni na razmišljanja i otvara mnoga značajna pitanja. Samo neka od tih pitanja i problema za moguću dalju raspravu spomenuću ovde.

Da li je *maska* sve što se stavlja na lice, a *maskiranje* isto što i *preoblačenje*, *kostimiranje*, *ukrašavanje*, *šminkanje*, *bojenje lica* (navijači, demonstranti)? Da li se možemo složiti sa apodiktički iskazanom tvrdnjom autorke koja glasi: "Maska je i sve što se nacrti na licu..." i "sve što se koristi u maskiranju i promeni lika", odnosno da li u maskiranju spada "pokrivanje glave vencima, šeširima i cvećem", kao i kićenje perjem (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 266, 268, 272)? Zar se time ovaj pojam *maske* i *maskiranja* ne rasteže preko svojih granica; zar se time ne gubi specifičnost *maskiranja* kao *prerušavanja* do neprepoznatljivosti i *skrivanja* pravog lika ispod novog javnog, vidljivog drugačijeg lika? Jer, da podsetim, sama Vesna Marjanović na početku knjige kaže da se pod "maskiranjem" podrazumeva: "Preinačiti ponašanje ili izgled s namerom da se spreči prepoznavanje" (str. 13). A kostimiranjem, osobenim oblačenjem i šminkanjem osoba, bez sumnje, samo *ističe* neke *svoje* karakteristike, doteruje *svoj* izgled i ulepšava, ali ga ne skriva i ne menja suštinski. Maskiranje (prerušavanje, skrivanje, menjanje identiteta) nije isto što i odevanje (promena izgleda iste osobe u skladu sa polom, društvenom ulogom, okolnostima).

Dalje, možemo se pitati, kao što, čini se opravdano, sumnjaju dr Ljubinko Radenković i dr Ivan Kovačević, da li su *lazarice* dobar primer za ritualno maskiranje (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 164).

Najzad, pitamo se: Da li savremeni čovek, bez obzira koliko imao iluzije da se prosvetljenjem oslobodio mitskog i religioznog "balasta", može potpuno da se udalji od svog *arhetipskog nasleđa*, da radikalno prekine vezu sa *drevnim magijsko-religijskim predstavama i simbolima* koje stoje u pozadini ritualnog maskiranja? Da li je maska zbilja "u potpunosti promenila svoj mitski sadržaj", pa je danas ostala očuvana tek njena puka forma, samo njena prazna ljuštura (Marjanović, *Maske, maskiranje i rituali u Srbiji*, 2008, str. 250). To što savremeni pojedinac *nije svesno* upoznat sa magijskim smislom pojedinih rituala (npr. ritualnog ophođenja ognjišta, provlačenja, vezivanja crvenog konca, garavljenja lica i sl.), to ne mora da znači da su oni izgubili svoj stari smisao i da ih on koristi, intuitivno i nesvesno, bez ikakve veze sa njihovim drevnim, arhetipskim značenjem?

Na samom kraju i jedna sugestija: bilo bi dobro da se potreba za maskiranjem kako u drevnim, tako i u savremenim vidovima, sagleda i u svetlosti

Prikazi i kritike / Review & Critique

Jungove ideje o arhetipskoj figuri *Personae*, koja i nije ništa drugo do socijalna maska, tj. ono kako se čovek (lažno) predstavlja drugima i čime skriva svoj pravi identitet. Na taj način, utemeljenjem u arhetipskoj strukturi i nesvesnom porivu, čovekova univerzalna potreba za maskiranjem dobila bi svoje dublje psihološko značenje.

Verujem da će knjiga Vesna Marjanović o maskama i maskiranju u Srbiji, izazvati još plodnih rasprava i biti podsticaj za nova empirijska i teorijska istraživanja u antropologiji.

Žarko Trebješanin